

DOI: 10.55666/folklor.1732043

AZERBAYCAN HALK HİKÂYELERİNDE ÂŞIK OLMA MOTİFİ İLE İLGİLİ MİTOLOJİK UNSURLAR

Şahin BÜTÜNER*

Öz

Halk hikâyeleri, somut olan ve somut olmayan kültürel değerlerin nesilden nesile aktarılmasını sağlayan sözlü anlatılardır. Halk hikâyelerinin nesilden nesile aktarılmasında da âşıklık geleneğinin önemli bir rolü vardır. Kaynağını Türk, Arap, İran ve Hint kaynağından alan halk hikâyeleri Türk dünyasında destanın yerini tutarak çok yaygın bir şekilde kullanılan bir tür olmuştur. Bütün Türk devletlerinin Özbekistan, Kazakistan, Azerbaycan vb. sözlü ve yazılı edebiyatında halk hikâyeleri örneklerine rastlanılmaktadır. Türkiye'nin doğu bölgelerinde ve Azerbaycan'da halk hikâyesi türü ile ilgili yoğun ve güçlü örnekler bulunmaktadır. Azerbaycan edebiyatı üzerine çalışan uzman halk bilimciler, şair, yazar ve araştırmacılar tarafından derlenen halk hikâyeleri zengin bir külliyat oluşturmaktadır. Bu çalışma kapsamında "Azerbaycan'ın Gayri Medeniyet Abideleri ve Ertoğrol Cavid" adlı kitapta yer alan halk hikâyelerindeki âşık olma motifleri tespit edildikten sonra bu motiflerdeki mitolojik unsurlar folklor merkezli bir okuma yöntemi ile çözümlenecektir. Mitoloji çözümleme yöntemlerinden biri olan folklor merkezli okuma yaklaşımına göre mit, bir folklor malzemesidir ve mitler bir toplumun sosyal ve kültürel hafızalarıdır. Bu yaklaşım bağlamında masal, halk hikâyesi gibi sözlü anlatılardaki mitolojik unsurlar tespit edilip sembolik anlamlar üzerinden toplumun geleneksel dünya görüşü hakkında bilgi sahibi olunabilir. Halk hikâyelerinde âşık olma motifini dörde ayırmak mümkündür: Rüyada Bade İçerek Âşık Olma, Resmi Görerek Âşık olma, Birbirini Görerek Aniden Âşık Olma, Birlikte Büyüyen Çocukların Âşık Olması. Azerbaycan Gayri Maddi Medeniyet Abideleri ve Ertoğrol Cavid (Azerbaycan Somut Olmayan Kültürel Anıtlar ve Ertoğrol Cavid) adlı kitabın üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ciltlerinde halk hikâyesi örnekleri tespit edilmiştir. Hikâyeler arasından ise otuz üç hikâyede âşık olma motifleri bulunmaktadır. Bu âşık olma motiflerinden rüyada bade içerek âşık olma motifinde mitolojik unsurlar tespit edilmiştir. Hikâyelerde yer alan olağanüstü özelliklere sahip varlıklarda birtakım mitolojik unsurlar gözlemlendiği gibi kahramanın âşık olma süreci bir şamanın erginlenme ritüeline benzemektedir. Özellikle derviş, bade ve rüya gibi olağanüstü unsurlar, Türk mitolojisindeki olağanüstü unsurların halk hikâyelerinde farklı adlarla yeniden üretilmiş şekilleridir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, halk hikâyeleri, mitoloji, şaman, âşık.

* Doç. Dr. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu/Türkiye, sahin.butuner@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3801-7786

MYTHOLOGICAL ELEMENTS RELATED TO THE FALLING IN LOVE MOTIF IN AZERBAIJAN FOLK STORIES

Abstract

Folk tales are oral narratives that enable the transmission of tangible and intangible cultural values from generation to generation. The tradition of minstrelsy plays a significant role in the transmission of folk tales. Folk tales, which derive their origins from Turkish, Arab, Persian, and Indian sources, have become a widely used genre in the Turkic world, replacing the epic. Examples of folk tales are found in the oral and written literature of all Turkic states, such as Uzbekistan, Kazakhstan, and Azerbaijan. In the eastern regions of Turkey and Azerbaijan, there are numerous and powerful examples of the folk tale genre. Folk tales compiled by expert folklorists, poets, writers, and researchers working on Azerbaijani literature constitute a rich corpus. In this study, the motifs of being a minstrel in the folk tales included in the book “Azerbaijan Intangible Cultural Monuments and Ertoğrul Cavid” will be identified and the mythological elements within these motifs will be analyzed using a folklore-centered reading method. According to the folklore-centered reading approach, one of the methods of analyzing mythology, myth is a folklore material, and myths are the social and cultural memories of a society. Within the context of this approach, mythological elements in oral narratives such as fairy tales and folk tales can be identified, and through their symbolic meanings, information about a society’s traditional worldview can be gained. The motif of falling in love in folk tales can be divided into four categories: Falling in Love by Drinking Wine in a Dream, Falling in Love by Seeing a Picture, Suddenly Falling in Love by Seeing Each Other, and Children Growing Up Together Falling in Love. Examples of folk tales have been identified in the third, fourth, fifth, sixth, seventh, eighth, and ninth volumes of the book “Azerbaijan Intangible Cultural Monuments and Ertoğrul Cavid”. Thirty-three of these stories contain falling in love motifs. Of these motifs, mythological elements have been identified in the motif of falling in love by drinking wine in a dream. Certain mythological elements are observed in the supernatural beings featured in the stories, and the hero’s process of falling in love resembles a shaman's initiation ritual. Supernatural elements such as the dervish, the wine, and the dream, in particular, are versions of supernatural elements from Turkish mythology reproduced under different names in folk tales.

Keywords: Culture, folk tales, mythology, shaman, poet.

Giriş

Halk hikâyesi; destan, masal, efsane gibi yüzyıllardır söylene gelen sözlü anlatı türleridir. Halk hikâyeleri ile ilgili literatürde pek çok araştırmacının tanımını görmek mümkündür. “Kahramanlık destanlarından sonra teşekkül eden ve nazım nesir karışımı bir yapı sergileyen, destanlara nazaran daha kısa ve gerçekçi, yerleşik hayat/ düzen mahsulü metinler” (Aça, 1998: 3); “Halkın gönül dünyasını dile getiren ölmez hikâyeler” (Güney, 1951: 385); “XVI. yüzyıldan itibaren anlatılan, efsane, menkıbe, destan gibi türlerle beslenip halk kültürünün pek çok ögesini ihtiva eden ve halkın roman ihtiyacını karşılayan bir anlatım türü” (Kaya, 2007: 361); “Zaman seyri ve coğrafya-mekân içinde efsane, masal, menkıbe, destan vb. mahsullerle beslenerek dini, tarihi, içtimai hadiselerin potasında iç bünyelerindeki bağlarını muhafaza ederek milletimizin roman ihtiyacını karşılayan eserler” (Elçin, 2005: 444); “Destan haline gelmiş masallar veyahut destan özelliklerini kaybetmiş, masallarla çok karışmış destanlar” (Boratav, 1984: 19) şeklinde tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımları toparlayarak söylenebilir ki halk hikâyesi; maddi ve manevi kültürel değerleri bünyesinde barındıran, destan gibi eski anlatı türlerinden kaynağını alan, içerisinde dua, atasözü, deyim gibi kalıplaşmış sözleri bulunduran, kendi içinde anlatım formuna bağlı olarak sergüste, kara hikâyet, kara düzen hikâye şeklinde çeşitleri bulunan ve genellikle âşıklar tarafından icra edilen, icra edilişi sözlü iken sonradan derlenerek yazıya geçirilen, modern edebiyattaki roman türünün yerini tutan sözlü anlatı türüdür.

Kaynağını Türk, Arap, İran ve Hint kaynağından alan halk hikâyesi örneklerine bütün Türk devletlerinin -Özbekistan, Kazakistan, Azerbaycan vb.- sözlü ve yazılı edebiyatında rastlanılmaktadır. “Türk halk hikâyelerinin çeşitli kaynakları vardır. Bunlar arasında Hint-İran, Arap ve Orta Asya kaynakları en güçlü kaynaklardır.” Halk hikâyesi kavramı Türk dünyasında farklı adlarla anılır olmuştur: (Seyidoğlu, 2002: 133). “Türkiye’de halk hikâyesi, Azerbaycan’da dastan, Türkmenistan’da dattan/epos, Özbekistan’da dastan, Kırgızistan’da comok, Kazakistan’da epos/erteği/cır, Tataristan’da dastan, Irak Türklerinde destan, Kırım Tatarlarında destan, Başkurlarda kobayır/yır/cır, Uygur Türklerinde dastan, Gagauzlarda annatmak, Balkan Türklerinde hikâye/masal, Altay Türklerinde kay çörçök, Tuva Türklerinde tool/toocu, Hakas Türklerinde nımah adları kullanılmıştır” (Alptekin, 2002: 20-21).

Azerbaycan’da halk hikâyesi kavramı yerine hadise, ehvalat, tesvir, terif, ercimeyi hal, tarih, hikâyet, gisse, nağıl vb. adlar kullanılmıştır (Efendiyev, 1981: 222). Azerbaycan’da halk hikâyeleri ustadname, hikâyenin asıl kısmı ve duvaggapma şeklinde üç bölümden oluşur. Olaylar türkülü hikâye şeklinde anlatılmaktadır. Hikâyelerin süresi uzunluğuna bağlı olarak değişmekle birlikte üç beş gün arasında sürer. Halk hikâyeleri anlatılırken Anadolu’da ‘saz’, Azerbaycan’da ‘tar’ denilen çalgı aletleri kullanılır (Aslan, 2001 :54). Nazım-nesir karışık olan halk hikâyelerinde nazım kısmı hikâyenin heyecanlı olduğu yerlerdir ve burada çeşitli türküler söylenir, bu türkülerin söylenişinde makamlar önemli yer tutmaktadır. Azerbaycan halk hikâyeleri aşk destanları, kahramanlık destanları ve aile-ahlak destanları olarak sınıflandırılabilir (Tahmasib ve Ahındov, 2005: 59.). Azerbaycan’da halk hikâyeleri âşıklar tarafından icra edilmektedir ve çeşitli tarihlerde ve bölgelerde âşık yerine varsag veya ozan kelimeleri de kullanılmıştır (Ahundov vd. 1985: VIII). Hikâyelerde geçen mekânlar Türkiye’deki, İran’daki ve Azerbaycan’daki belli başlı şehirlerdir. Özellikle Bağdat, Erzurum, Gence, Halep, İsfahan, Horasan, İstanbul, Tebriz, Tiflis, Yemen şehirleri çoğunlukla hikâyelerde geçen şehirlerdir (Kafkasyalı, 2007: 98).

Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Hüseyin Cavid Ev Müzesi’nden temin edilen “Azerbaycan Gayri Maddi Medeniyet Abideleri ve Ertoğrol Cavid” adlı kitap, 2011 yılında Bakü’de yayımlanmıştır. Kitapta hem Ertoğrol Cavid’in hem de başka araştırmacıların ve âşıkların topladığı çok sayıda folklor materyali bulunmaktadır. Kitabı yayıma hazırlayan ve düzenleyen Gülbeniz Babahanlı ve Teymur Kerimli’dir. Azerbaycan Gayri Maddi Medeniyet Abideleri ve Ertoğrol Cavid (Azerbaycan Somut Olmayan Kültürel Anıtlar ve Ertoğrol Cavid) adlı kitap, on iki ciltten oluşmaktadır. Bu on iki cildin üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ciltlerinde halk hikâyesi örnekleri tespit edilmiştir. Araştırmacının amacı ve yöntemi bu hikâyelerde literatür taraması yaparak âşık olma motiflerini tespit etmek ve âşık olma motifinde yer alan mitolojik unsurlar, mitoloji çözümleme yöntemlerinden biri olan folklor merkezli okuma yöntemi ile çözümlemektir. Folklor merkezli mit okuma yönteminin önemli temsilcilerinden Malinowski’ye

göre, “Mit, kendi gerçekliğini yerine getirdiği toplumsal işlevden alır; oysa öte yandan, mite tam anlamını vermek için onun toplumsal işlevini incelemeye koyduğumuz zaman, yerlilerin toplumsal örgütlerinin elden geldiğince tüm ve doğru bir imgesini yavaş yavaş vermeye doğru gideriz.” (1998: 122). Folklor okuma kuramına göre mit, bir folklor malzemesidir ve mitler bir toplumun sosyal ve kültürel hafızalarıdır. Masal, halk hikâyesi gibi sözlü anlatılardaki mitolojik unsurlar tespit edilip sembolik anlamları üzerinden toplumun geleneksel dünya görüşü hakkında bilgi sahibi olunabilir.

Hikâyelerde tespit edilen âşık olma motiflerini dört şekilde sınıflandırmak mümkündür: rüyada bade içerek âşık olma, resmi görerek âşık olma, birbirini görerek aniden âşık olma ve birlikte büyüyen çocukların âşık olması.

Rüyada Bade İçerek Âşık Olma

Halk hikâyelerinde özellikle aşk hikâyelerinde rüyada bade içerek âşık olma, resmi görerek âşık olma, birbirini görerek aniden âşık olma, birlikte büyüyen çocukların âşık olması motifleri arasında mitolojik öğelerin gözlendiği âşık olma türü rüyada bade içerek âşık olma motifidir. Hikâyede geçen motif ana hatalarıyla şu şekildedir: Hikâyenin kahramanı rüyasında bir derviş, ak sak sakallı ihtiyar veya Hızır’ı görür. Derviş kahramana rüyasında bade içirerek uzak bir memlekette yaşayan bir güzel gösterir ve seni ona, onu sana verdim, der. Kahraman bunun üzerine sevdiğine kavuşmak için yola çıkar. Bu motifte rüya, bade ve derviş olağanüstü özelliklere sahip varlıklardır. Bu olağanüstü özelliklere sahip varlıklarda birtakım mitolojik unsurlar gözlemlendiği gibi kahramanın âşık olma süreci bir şamanın erginlenme ritüeline benzemektedir. Eliade’nin şaman olma süreci ile ilgili yaptığı tespitler ayrıntılı bir şekilde okunduğunda bu durum, bir âşığın rüyada bade içerek âşık olma sürecine benzemektedir. Bir şamanın şaman olma süreci şu şekildedir:

“Buryat-Altarlarda şamanlık gerek baba gerek ana tarafından kalıtımla aktarılır; ama kendiliğinden de gelebilir. Her iki durumda, şamanlığa çağırılma, ataların ruhları (uç) tarafından meydana getirilen rüyalar ve çırpınmalarla kendini gösterir. Şamanlık çağırısı zorlayıcıdır; ona uymaktan kaçınılamaz. Uygun aday çıkmazsa ataların ruhları çocuklara eziyet eder; çocuklar uykularında ağlarlar, hırçınlaşırlar ve 13 yaşında şamanlığa adanırlar. Hazırlık dönemi, aynı zamanda sırra-erme niteliği de taşıyan uzun bir dizi esrime deneyimini kapsar; ataların ruhları genç çırağın düşlerine girer ve onu bazan Yeraltına dek götürürler. Delikanlı aynı zamanda hem şamanlardan hem de yaşlılardan ders almayı sürdürür; klanın soy ağacını ve geleneklerini, şamanlığın mitolojisini ve söz dağarcığını öğrenir. Öğreticiye Şaman-Ata denir. Esrimesi esnasında aday şaman yırları (ilahileri) söyler. Bu, öbür dünya ile temasın sağlandığı anlamına gelir.” (Eliade, 1999: 37-38).

Yukarıdaki ifadelerde bir şaman adayının şaman olma süreci ile halk hikâyelerindeki âşığın hak âşığı olma sürecinde dikkat çeken benzerlikler vardır. Bu benzerlikler şunlardır: 1. Şamanlığa çağırılma ata ruhları tarafından gerçekleşir. Bonnefoy’da aynı bilgileri vermiştir. “Batı Tunguzlarında, gelecekteki şaman seçildikten sonra şaman ata ruhlarının en yaşlısı (kaynak kişilerce Mangi veya Hargi Kakun, yani ‘en büyük Hargi’ şeklinde adlandırılır), genç şamana özel bir Ata-Hargi tayin eder. Bu ata, geleceğin şamanının rüyasına girerek seçildiğini bildirmeye gider. Aynı ata, adayın kulağına şamanik ezgiler ve sözler fısıldar ve aday sallanarak bunları tekrar eder. Hargi bu dersi verdikten sonra da hayatı boyunca danışmanlık yapmaya devam eder.” (2000a: 215). Halk hikâyelerinde de aynı şekilde kahramanın âşık olma sürecinde kahramanın rüyasına Hızır veya derviş olarak tanımlanan ata ruhları girer. 2. Şamanlığa çağrı rüyada gerçekleşir, aynı şekilde âşıklığa çağrı rüyada gerçekleşmektedir. 3. Şamanlığa hazırlık sürecinde şaman adayının sırra erme deneyimini kapsayan bir dizi eğitim vardır; şaman adayını şamanlığın söz dağarcığını ezberler ve ilahiler söyler. Aynı şekilde halk hikâyelerindeki kahraman bir âşık olarak rüyadan uyandıktan sonra saz çalmayı öğrenir ve daha önce söylemediği sözleri söylemeye başlar.

Kahramanın âşık olmasında öncelikle rüya süreci oldukça önemlidir. Kahraman rüya aşamasından önce sıradan bir insandır ve bir sıkıntı içerisinde ve bu sıkıntıdan kurtulmak için nevi inzivaya çekilip yalnız olduğu bir anda Tanrı’ya yalvarmaktadır. Sonrasında rüyasında bir derviş gelip ona sırlarını sunmaktadır. Günay bu durumu şu şekilde sıralamaktadır:

“Bütün halk hikâyelerinde ortaya çıkışları ve içerikleri aynı olan (aşk-sanat) rüya motifi belli bir plana sahiptir. a. Bu rüyaların hepsinde rüya, manevî veya maddî büyük bir sıkıntının ardından görülmektedir. b. Rüya, büyük sıkıntının ardından hemen görülmezse, kahramanın sıkıntılarında

kurtulmak üzere Tanrı'ya yalvarması sonucunda ortaya çıkmaktadır. c. Örneklerin pek çoğunda rüya kutsal mevkilerde uyurken görülmektedir. Mezar ve pınarlar rüyaların en çok görüldüğü ortak mevkilerdir. d. Rüyada kutsal bir kişi veya kişiler bazen bir genç kızın elinden kahramana aşk badesi sunarlar. Hızır-İlyas, üçler, kırklar, üç derviş, bir pir, sadece bir yaşlı adam veya yaşlı bir kadın, rüyalarda yer alan kutsal kişilerdir.” (Günay, 2011: 43).

Âşık, rüya görmeden önce sıkıntı ve bir ızdırap duygusu içerisindeyken gördüğü rüya sonucunda sıkıntıları ve ızdırabı biter; kendine güven duygusu artar. Bu hayatta boşa yaşadığına inanan kahraman rüyadan sonra bir amaca sahibi olur. “Psikologlara göre insan, yapmayı isteyip yapamadığı aşırı isteklerini rüyasında görür. Bu eserlerdeki rüyalarda da sanatçının yapmak isteyip yapamadığı bir iş söz konusudur. Yani sanatçı kafasına taktığı, yapamadığı dolayısıyla içine dert olan bir şeyi rüyasında görür.” (Gündüz, 2009: 190). Rüya sonrası kahraman kendini tamamlayarak normal, sıradan bir insandan bir âşığa dönüşür. Şişman'a göre, “Bâde içme, kişinin gördüğü bir rüya sonucu âşık dediğimiz sanatçı tipine doğru evrilmesidir. Âşık edebiyatında rüya, kişinin özellikle irticalen şiir söyleme yeteneği kazanmasında, dini bilgiler ile ilm-i ledünnü (gayb ve marifet ilmini) öğrenmesinde, kişinin âşıklık özelliklerini içselleştirmesinde ve sanat terakkisinde önemli bir etken olarak kabul edilmektedir.” (2015: 317). Kahramanın rüyasında dini bilgileri ve gayb, marifet ilmini öğrenmesi şamanın sırta erme durumu ile aynıdır. Mircea Eliade'ye göre, “Seçilme yöntemi ne olursa olsun, bir Şaman ancak iki yönlü bir eğitim alarak Şaman olabilir: 1. Esrime düzeyinde (rüyalar, kendinden geçme ve benzeri), 2. Gelenekler düzeyinde (Şamanlık teknikleri, ruhların adları ve işlevleri, klanın mitolojisi ve soyağacı, gizli dil vb.) Ruhlar ve eski usta Şamanlar tarafından üstlenilen bu çifte eğitim, bir sırta erdirmeye niteliğindedir” (Eliade, 2006: 4). Kahramanın veya şamanın rüyasında bir nevi manevi bir yenilenme vardır. “Şamanist inanç sisteminin ve toplumsal yaşam tarzının en önemli ihtiyacı ve temsilcisi olan şamanın eğitimi, yetişmesi ve toplumdaki görevleri ile âşık edebiyatının temsilcileri olan âşıkların yetişmesinin ve âşık olmalarının birçok bakımdan benzeyip örtüştüğü dikkati çekmektedir. Her şeyden önce ve önemlisi, Şamanın da âşığın da oluşum ve güç kaynağının ilahi oluşu, yani manevi güçlerden beslenmesidir.” (Aslan, 2009: 17-18).

Herkesin şaman olması mümkün olmadığı gibi, halk hikâyelerinde her kahramanın âşık olması da mümkün değildir. Şaman olabilmek için veya âşık olabilmek için bazı ön belirtilerin veya niteliklerin bulunması gereklidir. Şaman veya âşık olmak için ata ruhlarının manevi çağrısı bir ön koşuldur. Şaman veya âşığın vecd haline geçebilmesi kendinden geçerek ruhsal bir aydınlanma yaşaması diğer bir koşuldur. Şaman olacak insan rastgele seçilmez öncesinde kendisinde gözlenen bazı belirtiler vardır: toplumdaki uzak durma, gerçeküstü varlıklar görme, baş dönmesi, bayılma, ruhsal ve bedensel acılar yaşama, ruhlarla konuşma, sürekli düşünceli olma (Çoruhlu, 2002: 63). Şaman olmadan önce gözlemlenen bu ön belirtilerin birçoğu halk hikâyelerindeki âşıka da gözlemlenmektedir.

Şamanın veya âşığın rüyada bir nevi eğitim gördüğü söylenebilir. Şaman ve âşık ata ruhunun kendisini şaman veya âşık olarak kabul ettiğini ve birçok özel namelerin, ezgilerin kendisine öğretildiği bir nevi trans sürecinden geçer. “Şaman çırağları eğitilirken, çırağın ruhunun, ruhlar dünyasıyla doğrudan ilişkiye geçirilmesi hedeflenir. Eğitim genellikle trans olarak adlandırılan olayla sona erer.” (Bonney, 2000b: 844). Şaman trans halindeyken ata ruhlarının korumasını ve desteğini alırken aynı şekilde âşık rüyasında Hızır veya dervişin korumasını ve desteğini almaktadır. Hatta bazı hikâyelerde kahramanın zor anlarında Hızır veya dervişin âşığın yardımına geldiği de gözlemlenir.

Şamanın erginlenme süreci halk hikâyelerinde kahramanın âşık olma süreci ile yeniden üretilmektedir. Şamanizm'deki mitolojik motifler âşıklık geleneğine yansımıştır. Âşık olma sürecinin başlangıcını şamanlığa giriş törenleridir. “Âşıkların eserlerinde yer alan mitolojik nitelikteki tasavvur ve tasvirler, onların mitik varoluş sürecinin tezahürleri olarak da değerlendirilebilir. Kısacası âşıklar için bu sürecin şamanlığa giriş merasimiyle birlikte başladığı açıktır.” (Çapraz, 2018: 62). Âşık olma motiflerinde gözlemlenen mitolojik unsurların bu durumun en somut göstergesidir. Alizade'nin de ifade ettiği gibi “Şamanlığın Türk kültürüne bütüncül bir dizge niteliğinde yansıyor ozan-âşık paradigmasının temelini oluşturduğuna ilişkin yönler ele alındığı zaman, bu olgunun Türk topluluklarının mitolojik, edebi ve estetik düşüncelerinin ortaya çıkmasındaki rolü ve işlevi net olarak görülmektedir.” (Alizade, 2020: 1363).

Şamanizm'de bir şamanın erginlenme süreci ile kahramanın âşıklığa geçiş süreci, bir arınma ve yeniden doğma ritüelidir. Âşığın rüyada bade içmesi kutsal dinlerdeki yükseliş inancına

benzemektedir (Alsaç G. ve Alsaç F. 2021: 116). Şamanın trans hali ve rüyada bade içme, yükselme ayinlerine ve mitlerine öte yandan yükselmenin metafiziğine uyan bir durumdur (Eliade, 2003: 429). Şaman ve halk hikâyelerindeki kahraman bu erginlenme sürecinde normal olan zamandan ve mekândan sıyrılarak kutsal bir zaman ve mekâna geçerek kutsanmaktadır. Türk İslam dünya görüşünde bu durum Buta olarak adlandırılmaktadır. Buta, Tanrı vergisi bir olaydır. Buta olayında eski inançların ve tasavvufun etkisi vardır. “Şamanlara Tanrı vergisi verilmesi olayı, aşk destanlarında, “Buta” vermek şeklinde kullanılmıştır. Âşığın, kural olarak uykusunda verilen Buta'nın etkisiyle, toprağa yattıktan sonra hastalanması, kendinden geçmesi ve ağzının köpürmesi, uyandığında ise ‘Yatmıştım, üstüme geldi erenler...’ diyerek saz çalıp türkü söylemesi, tamamıyla şaman izlerini hatırlatıyor.” (Beydili, 2004:116-117).

Halk hikâyelerinde âşık, rüyada bade içerken, şamanlar rüyada dışı ruhların sütünü içmektedir. Şaman adaylarının eğitim sürecinde dışı ruhların sütünü içerek şaman olması durumu, halk hikâyelerinde bade içerek hak âşığı olması durumu ile bir erginlenme yani kendini tamamlama süreci gerçekleşmiş olur. Şamanın veya âşığın içtiği süt veya bade eğitim sürecindeki bir erginlenme aracıdır. “Bu içecek kutsal bilginin aktarılması için gerekli olan bir aracıdır. Ruhlar/ kutsal kişiler, bu içecek yoluyla adayı inisiye ederler.” (İçel, 2024: 80). Kalafat'ın verdiği bilgilere göre, Zaza Alevi Bektaşılığı badeyi bir tenasüh olarak kabul etmektedir (Kalafat, 2006: 206). Tenasüh, bir ruh göçüdür, aslında şaman dışı ruhların sütünü içerek veya âşık rüyada bade içerek yeniden doğmaktadır. Şaman veya âşık ölmeye önce öterek, hak yolunda nefislerini terbiye ederler. Ayrıca bir bardak şarap için dolu, şarab-ı aşk, aşk badesi, cam u muhabbet gibi sıfatlar kullanılırken kutsal kişi, ruhani lider için pir, şah, Piri Mugan, Ali, şeyh gibi sıfatlar kullanılır (Günay, 2011: 46). Şaman ve âşığın rüyasında karşılaştıkları ata ruhu veya pir, içtikleri süt veya bade, onlara kutsal bilgileri aktaran bir aracıdır.

Hızır veya derviş, kahramanın rüyasında kahramanın âşık olmasını sağlayan badeyi sunan ulu kişidir. Hızır, birçok anlatıda insanlara yardım eder. Hızır, ak sakallı ihtiyar, derviş gibi isimlerle anlatılarda görülen bu ulu kişi, Türklerin geleneksel dünya görüşünde insanlara yardım etmesi amacıyla Tanrı tarafından gönderilen kutsal bir varlıktır. “Derviş, hikâye ve destan geleneğinde Ulu Ana birliğinden gelme şaman motifinin izlerini taşır. Marjinal durumuyla seçilen dervişin yaşadığı yer, kaotik karakterli bir bölge olabilir. Bazı büyümlü destanlarda dervişin ak saçlı, nur saçan ihtiyar, Hızır gibi verilmesinden onun öbür dünyaya özgü varlık olduğu da anlaşılır” (Beydili, 2015:167). Halk hikâyesinde kahraman çok sıkıntılı, zor bir anında rüyaya yatar ve burada kahramanın yardımına rüyada gördüğü derviş yetişir. Bu zor zamanlarda insanlara bir yardım yolunun gözükmesi saygı gösterdikleri atalarından veya İslamiyet'le birlikte Hızır'dan beklenmektedir. “Sibirya Tatarlarının dünya görüşüne bakıldığında insanları koruyan, yolunu kaybeden insanlara yolunu bulduran ak saçlı, ak sakallı, eli asalı nurani bir ihtiyardan bahsedilmektedir” (Ergun, 2019:187). Dolayısıyla eski Türk inanışında ve arkaik destanlarda görülen ata ruhu inancı, ak sakallı ihtiyar, derviş, Hızır ile halk hikâyelerinde zor durumda olan hikâye kahramanına yardım etme, onun âşık olmasını sağlama veya kemale ermesini sağlama işlevinde bağlamına uygun olarak yeniden üretilmektedir. Hızır; toplum hafızasında zor durumda kalan insanların yardımına yetişen, Tanrı tarafından insanlığın iyiliği için yeryüzüne gönderilen, Tanrı kutunun yeryüzündeki sembolü olarak eski Türk inancındaki yer-su iyelerinin fonksiyonel özelliklerinin hepsini günümüzde temsil eden olağanüstü bir varlıktır. (Bütüner, 2022: 284).

Kahramana rüyasında aşk badesini sunan Hızır veya derviş Türk mitolojisindeki atalar ruhudur. Eski Türk inancında da ata ruhlarının insanlara rüyalarında görüldüğüne dair bir inanç bulunmaktadır. “Yakutlar, ateş ruhunun insanlara rüyalarında görünebildiğine, iyi beslenen, ateşe sunulu evlerin mutlu olduğuna, sunu yapmanın ihmâl edildiği evlerinse, zayıf ve çelimsiz olduğuna, ateşe az odun atan evin lânetlendiğine inanılır.” (Harva, 2015: 198). Yine “Tunguzlar, Şamanlığın atalardan gelen bir çağrı olduğuna ve bu çağrıya karşı çıkıp, şaman olmayı reddedenlerin akıl hastalığına yakalanacağına veya erken yaşta öleceklerine inanılır.” (Harva, 2015: 366). Yakutlarda veya Tunguzlarda insanlara görünen ata ruhları İslami süreç sonrası halk hikâyelerinde Hızır ve derviş adlarıyla aynı işlevsel özelliklerini devam ettirmişlerdir.

Azerbaycan Gayri Maddi Medeniyet Abideleri ve Ertoğrul Cavid kitabında Kurbanı, Tufarkanlı Abbas, Seyyad, Âşık Garip Destanı, Âşık Garip, Âşık Garip, Kulam Kemter, Muhum Şah, Emrah, Novruz ve Kandef, Avcı Mehmed, Ordubadlı Kerim, Göyenekli Ahmed, İbrahim,

Seyid, Cemşid, Zinhar ile Maherfuz, Mahmud ile Nigâr Hanım, Şah Baba ile Peri Hanım, Şah Samed ve Niyar Hanım, Sayat Bey ve Sayalı Hanım hikâyelerinde rüyada bade içerek âşık olma motifine rastlanmıştır. Örnekler:

Kurbani hikâyesinde, Kurban ağzını açıp Hüseyinali'den bir çift öküz ister. Hüseyinali hizmetçisine emir verir ki Kurban'a bir çift öküz versin. Kurban öküzleri alıp evlerine döner. Kurban, atasından izin alıp çite gider. Çit ekmekten yorgun düşen Kurban yere yığılıp yatar. Rüyasında Gence şehrinde Peri Hanım adlı bir kıza âşık olur. (Bütüner, 2023, s. 21).

Tufarkanlı Abbas hikâyesinde, Abbas kendi odasında evi nasıl geçindireceğine dair bir düşünce ile uyurken bir derviş görür. Derviş elindeki badeyi Abbas'a uzatır. Abbas şarap kadehini alıp içer. Sonra dervişe kendine ne içirdiğini sorar. Derviş, "Bu Leyla'yı Mecnun'a getiren badedendir." diye cevap verir. Abbas dervişin iki parmağının arasından bakıp bir güzel görür. Derviş, "Oğlum bu gördüğün güzel Tebriz'de Mehemed Han'ın bacısı Peri Hanım'dır. Onu sana verdim, muradına er." der. (Bütüner, 2023, s. 27).

Seyyad hikâyesinde, Oğlan başına gelen bunca işten sonra odalardan birine geçip uyur, rüyasında bir nurani kişi elinde bade, başının üstünde durup elindeki badeyi teklif eder. Seyyad, bardağı alıp badeyi içtiği gibi ciğerleri yanar. Seyyad, nurani şahsın iki parmağının arasından bakar ki büyük bir şehirde yüce bir imaret vardır. Bu imarete on dört gecelik ay gibi bir güzel vardır. Nurani şahıs Seyyad'a "Orası Kirman şehridir, Ferruh Mirza'nın kızı Saadet'tir. Onu sana verdim, ne zaman peşine gidersen muradına erersin." der. (Bütüner, 2023, s. 45).

Âşık Garip Destanı adlı hikâyede, Resul yatar alemleri rüyada Resul'e aşk badesi içirilir, adını Garip koyarlar. Tiflis'te Hoca Maherrem'in kızı Şahsenem Hanım'ı gösterirler, Ağca kız adlı bir başkasını da bunlara sırdaş tayin ederler. (Bütüner, 2023, s. 81).

Âşık Garip hikâyesinde, Maksud bir zaman mektepte okur. Bir gün uşağın yüreğinden geçer ki benim de bir dostum olsaydı da onunla beş gün dünyayı mutlu geçireydim. Maksud bu düşünceyle odasına geçer uykuya dalar. Alemleri rüyada Tiflis adlı bir şehirdedir, bir havuzun başında kırk ince belli kız vardır, içlerinden biri öyle güzeldir ki adı Şahsenem'dir. Bu makamda bir Seyid çıkar elinde bir aşk kadehi sunup, "Ey oğlan kızlara hasret hasret bakarsın, al bu şarabı iç." der. Maksud şarabı içtikten sonra Seyid: "Seni Senem'e, Senem'i de sana verdim, adını da Garip koyuyorum, çünkü çok gariplik çekeceksin." der. (Bütüner, 2023, s. 87).

Âşık Garip hikâyesinde, Âşıklar bir gece çalgı talimi yaptıktan sonra her biri bir yerde uykuya dalarlar. Yakışıklı, güzel oğlan uykudayken Hızır rüyasında gelip Tiflis'teki güzel Şahsenem'i oğlana gösterir. Bir dolu kızıl kadehi oğlana, birini kıza verip "Birinizin adı Âşık Garip birinizin adı Şahsenem." deyip kaybolur. (Bütüner, 2023, s. 94).

Kulam Kemter hikâyesinde, Kemter çok yorulduğu için kendi kendine şikâyetlenir: "Ey yeri göğü yaradan bu nasıl bir azaptır ki çekerim." Kemter'in gözü kapanır, uykuya dalar, alemleri rüyada Kayser şehrinde Adil Şah'ın kızı Niyar Hanım'ı görüp bir gönülden bin gönle ona âşık olur. (Bütüner, 2023: 99).

Muğuşah hikâyesinde, oğlan uykudayken bir derviş gelir. Derviş buna ayna tutar, bir güzel kız gösterir. Derviş, "Sana bu kıızı nişanladım, bu kızın yanına git, o seni tanır." diyerek oğlana bade içerir. Kız, Han Balık şehrinde Hamay Han'ın kızı Gülşad Hanım'dır. (Bütüner, 2023, s. 108).

Emrah hikâyesinde, Derviş, Emrah'a bir kadeh sunar. "Bu kadeh, Âdem ile Havva'nın, Leyla ile Mecnun'un, Yusuf ile Züleyha'nın içtiği kadehtir." der. Emrah, kadehi içince gönlünde bir ateş yanar. Derviş iki parmağını uzatır ve arasından ne gördüğünü söyler, Emrah tarif etmeye başlar. Derviş, "O gördüğün İstanbul'da Mahmut Paşa'nın kızı Sayat Peri'dir. Sizi âşık ile maşuk ettim." der. Derviş gider. (Bütüner, 2023, s. 121).

Novruz ve Kandef hikâyesinde, Novruz, kalkar bakar ki başında bir tane nurani Seyid vardır. Seyid, elinde bir bardak tutup Novruz'a uzatır, "Novruz oğul al, bu bardağı iç!" diye söyler. Novruz, "Bu bardak nedir?" diye sorunca Seyid, "Bu bardak Âdem-i Havva'ya, Leyli-yi Gülşa'ya, Yusuf-u Züleyha'ya kavuşturan bardaktır." cevabını verir. Novruz, bardağı alıp içince yüreği yanar "Ağam sinem yanar, bana bir teselli ver." der. Seyid, iki parmağının arasından bakmasını ister, ne gördüğünü

sorunca Novruz, Mısır şehri padişahının kızı Telli Kandef'i gördüğünü söyler. Seyid, "Onun bardağını sen, senin bardağını o içmiştir; sizi birbirinize âşık maşuk eyledim." diyerek gözden kaybolur. (Bütüner, 2023, s. 127).

Avcı Mehemed hikâyesinde, Mehemed'in aklı başına gelir, uyandığı uykudan uyanır, bir derviş başucuna gelip ne yaptığını sorar. Mehemed de bir av bile avlayamadığını söyler. Derviş, Gülendâm Hanım ile Mehemed'i birbirine verir ve "Senin avın Elvan Dağı'ndadır, oraya at sür." der. (Bütüner, 2023, s. 137).

Ordubadlı Kerim hikâyesinde, Kerim, Kafan şehrine niye gittiklerini sorunca orada Susan Hanım adlı bir âşık kızın olduğunu, kim onu yenerse ona varacağını anlatırlar. Kerim bu haberdan sonra çok halsiz bağa döner, kulübeye girip yatar, uykusunda Susan Hanım'ı görüp sayıklamaya başlar. (Bütüner, 2023, s. 150).

Göyenkli Ahmed hikâyesinde, Ahmed pınarın başında uyur. Ahmed'in üstüne Heydar gelir. Heydar, Ahmed'e bir bade içerir. "Oğlum, bu kız Buhara şehrinden Azim Şah'ın kızı Yemen Hanım'dır." deyip kaybolur. (Bütüner, 2023, s. 160).

İbrahim hikâyesinde, İbrahim, kubbede yatarken gece yarısı bir derviş gelir. Derviş, İbrahim'e "Al bu bardağı iç." der. Derviş elini havaya kaldırır, İbrahim dervişin iki parmağı arasından bakar ki ona uzun yol gözükür. Derviş İbrahim'e Heyrat şehrinden Fatalı Şah'ın kızı Hürnisa Hanım'ı gösterir. Değiş, "Seni ona, onu da sana veririm." der. (Bütüner, 2023, s. 168).

Seyid hikâyesinde, Seyid, uykudayken bir nurani şahıs gelir, Seyid'e bade verir, "Oğul senin sevdiğin Hint şehrindeki Ali Han'ın kızı Peri Hanım'dır." der. (Bütüner, 2023, s. 176).

Cemşid hikâyesinde, İrevan şehrinde Celal Şah vardır. Celal Şah'ın bir oğlu olur ve adını Cemşid koyarlar. Cemşid on beş yaşına gelince güçlü bir pehlivan olur. Bir defa uykuda Bederşan şehrinde Kafar Şah'ın kızı Gülsabah'ı görür. (Bütüner, 2023, s. 179).

Zinhar ile Maherfuz hikâyesinde, Zinhar'ın uykusuna bir yaşlı adam girer, Mısır padişahının kızı Mahefuz'u gösterip, "Oğlan senin bir kız kısmetin var." deyip kaybolur. (Bütüner, 2023, s. 194).

Mahmud ile Nigâr Hanım hikâyesinde, gece uykusunda bir yaşlı nurani kişi gelip Mahmud'a bade verir, güzel bir kız gösterir. Bu kız, İstanbullu Güldüm Paşa'nın kızı Nigâr Hanım'dır. (Bütüner, 2023, s. 196).

Şah Baba ile Peri Hanım hikâyesinde Şah Baba, bir gece dağ başında bir kayanın dibinde gecelerken uykuda bir nurani şahıs kendisine bade verip yedi devin kalesinde esir olan Has Mehmed'in kızı Peri Hanım'ı gösterir. (Bütüner, 2023, s. 200).

Şah Samed ve Niyar Hanım hikâyesinde, oğlanlar on beş yaşına gelince günlerden bir gün Şah Samed rüyadayken Hızır Peygamber oğlana bade verir. Bu bade Arzan şehri padişahının kızı Şemsi Hanım'dır. (Bütüner, 2023, s. 202).

Sayat Bey ve Sayalı Hanım hikâyesinde, Yaşlı adam oğlana uykusunda görünüp bade içerir, şehadet parmağıyla Yemen şehrindeki Muhtar Paşa'nın kızı Sayalı Hanım'ın yüzünü gösterir. Yaşlı adam, "Allah sana onu kısmet eylesin!" deyip gözden kaybolur. (Bütüner, 2023, s. 220).

Birbirini Görerek Aniden Âşık Olma

Halk hikâyelerinde rüyada bade içerek âşık olma motifinden sonra en fazla tespit edilen motif, birbirini görerek aniden âşık olma motifidir. Bu motifte olağanüstü mitolojik bir unsura rastlanmamıştır. Hikâyelerde birbirini tesadüfen gören iki âşık bir gönülden bin gönle âşık olurlar. Kerem ile Aslı hikâyelerinde âşık olma motifi genellikle bu şekilde cereyan eder. Azerbaycan Gayri Maddi Medeniyet Abideleri ve Ertoğrul Cavid kitabında Behremşah, Necef Han, Heydar Bey, Avcı Mehemed, Aslı ve Kerem, Şah İsmail, Abdullah, Aslı ile Kerem hikâyelerinde birbirini görerek aniden âşık olma motifi tespit edilmiştir.

Behramşah hikâyesinde, Vezir, "Şehzadem atanızın toprağından çıkmayalım, atanız çıkmamamızı istedi." der. Behram, "Atam kendi toprağında padişahdır, burada padişah benim, sür atını gidelim." der. Vezir, Behram'ın sözünden çıkamaz, sürüp giderler. Çöhlütan padişahı Güzel

Padişah'ın toprağına çıkarlar, çadır kurarlar. Çadırların karşısında da Güzel Padişah'ın kızı Gülhendan'ın çadırları vardır. Behram, Gülhendan'ı görer görmez bir gönülden bin gönle âşık olur. Kız da oğlanı görür, oğlana âşık olur. (Bütüner, 2023: 39).

Necef Han hikâyesinde, Mehemed Tüccar, Ahmet Tüccar'ın oğlunun İstanbul'a geldiğini öğrenip onu kırk gün evinde misafir eder; kızını da Necef Han'ın odasına gönderir. Kız, oğlanı görünce ona âşık olur. (Bütüner, 2023, s. 113).

Heydar Bey hikâyesinde, Heydar Bey, atından iner; çadıra yanaşır ama etrafta kimse yoktur. Çadıra girdiğinde Süseber Hanım'ı görüp kıza sevdalanır. (Bütüner, 2023, s. 116).

Avcı Mehemed hikâyesinde, Mehemed'in başından pınar gibi kan akınca kız sevgiyle bir gönülden bin gönle oğlana âşık olup sevgilisini tanır. (Bütüner, 2023, s. 138).

Aslı ve Kerem hikâyesinde, Mahmud Han, avcı kuşun peşinden köye girer. Avcı kuş bir bahçede keklığı yakalar. Mahmud Han, bahçeye girer bakar ki bahçede güzel bir kız vardır, akli başından gider. Kız da Mahmud'u gördüğü gibi onun yüzüne hayran olur. Mahmud, Genceli olduğunu kıza söyleyip burada kızla deyişir. Söz tamam olunca iki civan birbirine yakınlaşıp şirin sohbet ederler. Aslı avcı kuşu Kerem'e verip oğlana kimin oğlu olduğunu sorar. Kerem, Ziyad Han'ın oğlu olduğunu söyler. Oğlan kızın ismini sorunca kız "Benim adım Meryem'dir ama sen bana Aslı de, benim bundan sonra Aslı kalacaktır." cevabını verir (Bütüner, 2023, s. 143).

Şah İsmail hikâyesinde, Şah İsmail, "Ben atamın ilk oğluyum, bu avda benim ilk avım olduğu için onu canlı tutup atama vereceğim." der. Ceylan, Kamertay'ın altından ok gibi kaçır, Şah İsmail hemen peşinden gider. Bir zaman ceylan kaçtıktan sonra bir çadıra girer. Şah İsmail, atıyla çadıra girerken çadırdan bir karı çıkar. Karı, oğlandan korkup ceylanın çadırın sol tarafında olduğunu söyler. Şah İsmail, o tarafa bakınca Gülizar'ı görür, bayılır, Kamertay'ın ayağının dibine düşer. (Bütüner, 2023, s. 163).

Abdullah hikâyesinde, Cihan Hanım, bir pınara gelir; burada güzel bir civanın uyuduğunu görür. Onu gördüğü gibi bir gönülden bin gönle âşık olur. Cihan oğlana güzel sözler söyler, bu sözleri kâğıda yazar, saçından bir telle oğlanın sinesine bırakır. (Bütüner, 2023, s. 175).

Aslı ile Kerem hikâyesinde, Mirza Bey'in başının üstünde bir kuş uçup bağı girer, Mirza Bey de kuşun peşinden bağı girer, orada Kara Sultan'ı görüp aşka tutulur. Kara Sultan, keşiş atasının bu durumu haber almasından korkar. Mirza Bey, "Hanım senin adın Aslı; benim adım Kerem olsun." diye söyler. (Bütüner, 2023, s. 204).

Birlikte Büyüyen Çocukların Âşık Olması

Halk hikâyelerinde kısmen bulunan motiflerden biri de birlikte büyüyen çocukların birbirine âşık olma motifidir ama bu motifte mitolojik bir unsur tespit edilmemektedir. Hikâyelerde bu motif, genellikle padişahın oğlu ile mollanın veya vezirin kızı arasında meydana gelir. Birlikte mektebe okumaya giden çocuklar farklı vesilelerle birbirlerinin kardeş olmadıklarını öğrenir ve bu durumun sonucunda hemen birbirlerine oracıkta âşık olurlar. Azerbaycan Gayri Maddi Medeniyet Abideleri ve Ertoğrul Cavid kitabında Emrah, Tahir Mirza, Bahiş ile Leyli hikâyelerinde birlikte büyüyen çocukların âşık olması motifi tespit edilmiştir.

Emrah hikâyesinde, çocuklar sekiz yaşına gelince mektebe gitmeye başlarlar. Bunların birbirinin nişanlısı olduklarından haberleri yoktur. Emrah ile Sevinaz mektepten eve yemek yemeye giderler. Bir karının da otuz yaşında bir kızı vardır, kıza bir er kişi bulamazlar. Bunlar eve yemeğe giderken Emrah kıza bir taş atar, kıza vurur, kız ağlaya ağlaya eve gider. Karı bunlar evden mektebe dönerken yollarını keser, "Senin nişanlın Servinaz dururken benim kızıma niye vuruyorsun?" der. Bu iki gencin birbirinin nişanlısı olduğunu karı bilirdi ama bunlar bilmezdi. Karı bu sözü söyler söylemez Emrah dönüp Servinaz'a bakar. Bunlar oracıkta birbirine âşık olurlar. (Bütüner, 2023, s. 120).

Tahir Mirza ile Zöhre hikâyesinde, çocuklar on iki yaşına gelir, bir zaman bir karı gelip deryadan su doldururken Tahir Mirza eline taş alıp kariya atar, taş kadının sırtına gelir. Karı, "Ey külbaş o senin bacın mıdır, yoksa adaklın mıdır?" deyince oğlanla kız birbirine bakmaya başlar. Bunlar mektebe gittiğinde Zöhre, Leyli Mecnun kitabını açıp okur. Oğlana "Bu Leyli Mecnun kimdir?" diye sorar. Oğlan, "Leyli senin gibi bir kızdır; Mecnun benim gibi bir oğlandır." der. Zöhre,

“Bunlar niye birbirlerine böyle sarılırlar.” deyince Tahir: “Çünkü onlar birbirini çok sever.” diye cevap verir. Zöhre, “O zaman bize niye sarılmıyoruz?” deyip birbirlerine sarılırlar. (Bütüner, 2023, 153).

Bahış ile Leyli hikâyesinde, Yemen şehrinde Emir Şah adlı bir padişahın Bahış adlı bir oğlu, padişahın yanında bulunan Molla'nın da Humay adlı bir kızı olur. Bunlar yedi yaşına gelince Molla'dan ders alırlar. Oğlan ile Humay birbirlerine muhabbet gösterirler. (Bütüner, 2023, s. 213).

Resmi Görerek Âşık Olma

Halk hikâyelerinde sık karşılaşılmayan motiflerden birisi resmi görerek âşık olma motifidir. Hikâyelerde genellikle âşık veya sevgili birbirlerinin tesadüfi bir şekilde resmini görerek birbirlerine âşık olmaktadır. Bu motifte mitolojik bir özellik gözlemek mümkün değildir. Günlük hayatta sıradan insanların dahi yaşadığı bir âşık olma motifidir denilebilir. Azerbaycan Gayri Maddi Medeniyet Abideleri ve Ertoğrol Cavid kitabında sadece *Peri Hanım* hikâyesinde resmi görerek âşık olma motifi tespit edilmiştir. Bu hikâyede, Kul Ahmed ile Bican tüccar, balkonun altına gelir, bakar ki çok güzel bir kızdır. Hemen pazara gidip kıymetli eşyalardan bir bohça hazırlayıp padişaha gönderir. Otuz dokuz gün boyunca her gün bohça gönderir ve kırkıncı gün padişahın karşısına çıkıp kızı oğluna ister. Padişah, kızına Mehemmed'in resmini gönderir, “Beğenirse kız kâğıt yazsın.” der. Kız, Mehemmed'in resmini görünce bir kalpten bin kalbe ona âşık olur. (Bütüner, 2023, s. 172).

Sonuç

Azerbaycan Gayri Maddi Medeniyet Abideleri ve Ertoğrol Cavid (Azerbaycan Somut Olmayan Kültürel Anıtlar ve Ertoğrol Cavid) adlı kitabın üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ciltlerinde yer alan otuz üç hikâyede âşık olma motifleri bulunmaktadır. Hikâyelerde kahramanlar rüyada bade içerek, resmi görerek, birbirini görerek aniden veya birlikte büyüyen çocuklar kardeş olmadığını öğrenerek âşık olmaktadır. Mitolojik unsurlara rüyada âşık olma motifinde rastlanmıştır. Olağanüstü motifler içerisinden rüyada âşık olma sürecinde derviş, bade, rüya gibi mitolojik unsurlar ve Şamanist motifler sıklıkla kullanılmıştır. Özellikle aşk konulu hikâyelerde derviş, bade, rüya motifleri hikâyelerin temel motifleri olarak yer almaktadır. Bu durum, dinsel-mitolojik içeriklidir. Şamanlığa giriş merasimindeki mitolojik unsurlar, halk hikâyelerinde yinelenmiştir. Bu durumun temel nedeni halk hikâyelerinin Şamanizm'de yer alan aynı mitolojik arketiplerden beslenmesidir.

Şamanlığa giriş ritüeli İslamiyet sonrası şekil değiştirerek rüyada âşık olma motifine dönüşmüştür. Şamanlığa çağırılma ata ruhları tarafından gerçekleşir, halk hikâyelerinde de aynı şekilde kahramanın âşık olma sürecinde kahramanın rüyasına Hızır veya derviş olarak tanımlanan ata ruhları girer. Şamanlığa çağrı rüyada gerçekleşir, aynı şekilde âşıklığa çağrı da rüyada gerçekleşmektedir. Şamanlığa hazırlık sürecinde şaman adayının sırta erme deneyimini kapsayan bir dizi eğitim vardır; şaman adayı şamanlığın söz dağarcığını ezberler ve ilahiler söyler. Aynı şekilde halk hikâyelerindeki kahraman bir âşık olarak rüyadan uyandıktan sonra saz çalmayı öğrenir ve daha önce söylemediği sözleri söylemeye başlar. Halk hikâyelerinde âşık, rüyada bade içerken, şamanlar rüyada dişi ruhların sütünü içmektedir. Şaman, şaman olma ritüeli ile içinde yaşadığı toplumun onayını alırken aynı şekilde âşık da rüyada bade içerek içinde yaşadığı toplumun onayını alır. Bu dini-mitolojik ritüeller ile şaman veya âşık kutsanır ve bu kutsanma ile şaman veya âşık kendini topluma kabul ettirir.

Kaynaklar

- AÇA, M. (1998). *Kozı Körpeş-Bayan Sulu Dastanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AHUNDOV, E. vd. (1985). *Azerbaycan Âşıkları ve El Şairleri*. (Haz. S. Sakaoğlu, A. B. Alptekin ve E. Şimşek), İstanbul: Halk Kültürü Yayınları.
- ALİZADE, R. (2020). “Şamanlık Olgusu ve Ozan-Âşık Paradigmalarının Genetik Ortaklığı”. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, C.13, S.32, 1361-1375.
- ALPTEKİN, A. B. (2002). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- ALSAC, G. ve ALSAC, F. (2021). “Seyrani’nin Bade İçme Ritüelinde Mevsimsel Döngü Sembolizmi”. *II. Develi Aşık Seyrani ve Türk Kültürü Kongresi*, (Ed. Recep Özkan), C.2, S.2, 113-124.
- ASLAN, E. (2009). “Şamanizm ve Şamandan Âşığa İntikal Eden Trans Olgusu”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C.2, S.3-4, 17-37.
- ASLAN, E. (2001). “Doğu Anadolu ve Azeri Sahasında Halk Hikâyesi Anlatma Geleneği”. *Erdem*, C.13, S.37, 53-72.
- BEYDİLİ, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt-Kitap Yayın.
- BONNEFOY, Y. (2000a). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü I. Cilt*. (Yay. Haz. Levent Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- BONNEFOY, Y. (2000b). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü II. Cilt*. (Yay. Haz. Levent Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- BORATAV, P. N. (1984). *Koroğlu Destanı*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- BÜTÜNER, Ş. (2022). *Masal ve Mitoloji (Türk Masallarında Kültürün Çözümlemesi)*. Çanakkale: Paradigma Yayınevi.
- BÜTÜNER, Ş. (2023). *Ertuğrul Cavid ve Azerbaycan Somut Olmayan Kültürel Anıtlar (Halk Hikâyeleri)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- ÇAPRAZ, E. (2018). “Türk Kültüründe Mitolojik Bir Kahraman Olarak Âşıklar”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.43, 53-65.
- ÇORUHLU, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- EFENDİYEV, P. (1981). *Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı*, Bakı.
- ELÇİN, Ş. (2005). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ELIADE E. (1999). *Şamanizm*. (Çev. İsmet Birkan), Ankara: İmge Kitabevi.
- ELIADE, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev. Lale Aslan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ELIADE, M. (2006). *Şamanizm İlk Esrime Teknikleri*, (Çev. İsmet Birkan), Ankara: İmge Kitabevi.
- GÜNAY, U. (2011). *Türkiye’de Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜNDÜZ, E. (2009). “Divan ve Halk Edebiyatı Sanatçılarına İlham Kaynağı Olan Rüya”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.22, 187-202.
- GÜNEY, E. C. (195 1). “Halk Hikâyeleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, C.1, S.25, 3 85.
- HARVA, U. (2015). *Altay Panteonu, Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*. (Çev.: Ömer Suveren), İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- İÇEL, H. (2024). “Batuta Seyahatnamesinden Bir Menkıbenin Bade İçme Ekseninde İncelenmesi”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.56, 75-87.
- KAFKASYALI, A. (2007). “Azerbaycan, İran ve Türkiye Türk Halk Hikâyelerinde Erzurum”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.14, S.33, 97-131.
- KALAFAT, Y. (2006). *Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları V-VI*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- KAYA, D. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- MALINOWSKI, B. (1998). *İlkel Toplum*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- SEYİDOĞLU, B. (2002). “Ferhat ile Şirin”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.9, S.19, 133-135.
- ŞİŞMAN, B. (2015). “Günümüz Âşıklarında “Rüya ve Bâde Motifi””. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.41, 316-323.
- TAHMASİB M. ve AHUNDOV E. (2005). *Azerbaycan Destanları I. Cilt*. (Haz. Meherrem Kasımlı), Bakü: Lider Neşriyat.